

**BAŽNYČIŲ VAIZDAI
XX amžiaus pradžioje**

Bažnyčių vaizdai XX amžiaus pradžioje
Stiklo negatyvų rinkinys

LIETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS

UDK 77(474.5)(084)
Ba617

Knygos leidimą parėmė
Kultūros paveldo departamentas
prie Kultūros ministerijos

Parengė DIANA STREIKUVIENĖ
Dailininkė VIDA KURAITĖ
Stiklo negatyvus skenavo ir spaudai paruošė VYTAUTAS KAROSAS
Redaktorė NIJOLĖ DEVEIKIENĖ
Vertėja AUŠRA SIMANAVIČIŪTĖ

© Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016
ISBN 978-609-8039-92-4

Turinys

Bažnyčių vaizdų stiklo negatyvų rinkinys	7
Katalikų bažnyčios	
Vilniaus vyskupija	17
Žemaičių vyskupija	99
Evangelikų liuteronų bažnyčios	209
Stačiatikių cerkvės	
Lietuvos vyskupija	213
Gardino vyskupija	271
Santrumpos	278
Šaltiniai ir literatūra	279
Asmenvardžių rodyklė	281
Vietovardžių rodyklė	283
Summary	286

Bažnyčių vaizdų stiklo negatyvų rinkinys

L IETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS tęsia dar 1985 m. pradėtą fotografijų kaip svarbaus Lietuvos istorijos šaltinio publikavimą. Šioje knygoje pirmą kartą skelbiamas visas iki šių dienų išlikęs XX a. pradžios bažnytinės architektūros stiklo negatyvų rinkinys, šiuo metu saugomas Lietuvos nacionaliniame ir Kaišiadorių muziejuje. Jį sudaro 207 stiklo negatyvai, 171 kolekcijos negatyvas nuo 2001 m. priklauso Kaišiadorių muziejui. Pagal 2013 m. Lietuvos nacionalinio muziejaus ir Kaišiadorių muziejaus pasirašytą bendradarbiavimo sutartį pastarajam priklausantys negatyvai buvo atvežti į Vilnių, čia pagaminti kokybiški jų kontaktiniai atspaudai, padarytos aukštos raiškos skaitmeninės kopijos. Muziejų sutarimu visas rinkinys publikuojamas šiame albume.

Dar XX a. 8 dešimtmetyje tai buvo vienas privačiam asmeniui priklausęs rinkinys. Jo kilmės istoriją yra išnaginęs istorikas, tuometinis Kaišiadorių muziejaus darbuotojas Rolandas Gustaitis savo straipsnyje, paskelbtame tarptautinės Lietuvos fotografijos istorijos konferencijos *Vilniaus fotografai* pranešimų leidinyje¹. Tikėtina negatyvų rinkinio savininku straipsnio autorius nurodo kunigą profesorių Juozapą Stakauską (1900–1972).

Juozapas Stakauskas Insbruko universitete studijavo teologiją, Vienos universitete – istoriją, 1926 m. buvo įšventintas į kunigus, 1935–1940 m. vadovavo Centraliniam valstybės archyviui, 1939–1944 m. dirbo Vilniaus valstybinio archyvo direktoriumi. Antrojo pasaulinio karo metais nacių nurodymu turėjo atrinkti vertingiausias archyve saugomus dokumentus išvežimui į Vokietiją. Jam teko rūpintis iš Minsko geležinkeliu atvežtais vagonais, pilnais bylų, kurias Sovietų Sąjunga 1939 m. neteisėtai išvežė iš Vilniaus istorinių dokumentų saugyklų – daugiau kaip 18 pilnų prekinųjų vagonų. Žinoma, kad kun. J. Stakauskas vilkino vokiečių jam pateiktų užduočių vykdymą, slėpė vertingiausias dokumentus. Po kun. J. Stakausko mirties minimas negatyvų rinkinys perėjo į kitas rankas ir po kurio laiko pateko į dviejų valstybinių muziejų saugyklas.

Negatyvuose – Vilniaus ir Kauno gubernijų katalikų, stačiatikių ir evangelikų liuteronų šventovės. Visi šie negatyvai vienodų matmenų – 12,5 × 16 cm, stiklo plokštelės viršuje priklijuota popieriaus juostelė su užfiksuoto vaizdo metrika. Joje lenkų kalba nurodoma vietovė, administracinio teritorinio vieneto (pavieto, gubernijos) pavadinimas, kulto pastato konfesinė priklausomybė ir statusas (bažnyčia, cerkvė, filija, koplyčia). Retais atvejais pažymima tuometinė būklė – uždaryta, pertvarkyta į cerkvę. Įrašuose neišvengta klaidų: antai vienas Kaišiadorių muziejui priklausantis negatyvas įvardijamas kaip Teodoravo koplyčia, o iš tikrųjų tai Batakių evangelikų liuteronų bažnyčios vaizdas, kitame negatyve įamžinta Bagaslaviškio bažnyčia aprašoma kaip Lapių miestelio šventovė.

Šiuose stiklo negatyvuose užfiksuotų vaizdų autoriumi lietuvių istoriografijoje tradiciškai laikomas Vilniuje dirbęs fotografas Adomas Daukša. Kai kurie šventovių vaizdai jau gerokai anksčiau buvo publikuoti Lietuvos architektūros istoriją nagrinėjančiuose veikaluose ir straipsniuose². Minėtuose leidiniuose galima rasti ir daugiau panašios stilištos architektūros vaizdų, priskiriamų tam pačiam autoriui. Tai tik fotografijose išlikę bažnyčių, cerkvių vaizdai. Tokių

1 R. Gustaitis, Adomo Daukšos negatyvų rinkinys, *Vilniaus fotografai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2005, p. 73–81.

2 A. Miškinis, Kai kurie išnykę arba pakeisti mediniai lietuvių liaudies architektūros paminklai bei kompleksai, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, t. VII (2), Kaunas: Statybos ir architektūros institutas, 1981, p. 73–84; A. Miškinis, Neišlikę arba perstatyti lietuvių liaudies ir profesionalios architektūros pastatai bei kompleksai, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, Kaunas: Statybos ir architektūros institutas, 1986, p. 104–113; A. Jankevičienė, *Lietuvos medinė sakralinė architektūra*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998; *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės: Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai*, kn. 1–2, Vilnius: Savastis, 2002–2005; *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės: Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai*, kn. 1–2, Vilnius: Savastis, 2004–2007; *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės: Vidurio Lietuvos miestai ir miesteliai*, Vilnius: Savastis, 2009.

< Bažnyčių fotografavimo kampanijos dalyvis prie Darsūniškio bažnyčios
Stiklo negatyvo p. 46 fragmentas

Bronislovo Umiastovskio portretas. 1901 m. Adomo Daukšos fotoateljė, Vilnius
Fotopopierius, kartonas, 14 × 10,3 (16,5 × 10,5) cm. LNM, ATV 7431

fotografijų yra saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje, senosios fotografijos rinkinyje (Gegužinės ir Palomenės bažnyčių vaizdai, žr. p. 13 ir 14) bei architekto Algimanto Miškinio atvirukų ir fotografijų kolekcijoje (13 Trakų pavieto bažnyčių ir cerkvių vaizdų, iš kurių 5 yra minėtame negatyvų rinkinyje, likusių fotografijų negatyvai neišliko arba yra nežinomi). Lietuvos centrinio valstybės archyvo rinkiniuose taip pat yra 25 šventovių fotografijos, kurių autorystė priskiriama Adomui Daukšai (išlikę 7 nuotraukų negatyvai, kai kurių vaizdų saugoma net po 4–5 vienetus). Fotografijų nugarinėje pusėje ranka lenkų kalba pažymėti vietovių pavadinimai, administracinė priklausomybė. 27 A. Daukšos fotoobjektyvui priskiriamos fotografijos saugomos Lietuvos dailės muziejaus fotografijų rinkinyje. Tai Nemenčinės bažnyčios, koplyčių, šventoriaus, bažnyčios interjero ir liturginių reikmenų vaizdai. Šį vientisą nuotraukų komplektą detalai ištyrinėjo menotyrininkė Rūta Janonienė³. Rinkinys išskirtinis tuo, kad jame užfiksuotas ne tik pastatų eksterjeras, bet įamžinti ir gausūs interjero objektai. Visi aptartieji tik pozityvuose išlikę vaizdai svariai papildo albume pristatomą negatyvų kolekciją. Šios nuotraukos praplečia ir A. Daukšos kelionių geografiją: esama vietovių ne tik iš Kauno ir Vilniaus, bet ir iš Gardino gubernijos. Neabejotinai šioje kolekcijoje būta žymiai daugiau vaizdų. Žinoma, kad Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Jakobo Kolaso bibliotekos Rankraščių skyriuje

³ R. Janonienė, Nemenčinės bažnyčia Adomo Daukšos nuotraukose, *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*, t. 13, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, p. 23–36.

Žemės ūkio paroda Vilniuje. 1899 m. Fotografas Adomas Daukša
 Fotopopierius, kartonas, 11 × 17 (23,2 × 28) cm. LNM, Ft 4161

saugomas didelis XX a. pradžios bažnytinės architektūros fotografijų rinkinys. Dalis jo vaizdų sutampa su šiame leidinyje publikuojamais stiklo negatyvuose užfiksuotais vaizdais, todėl galima manyti, jog tai tos pačios bažnyčių fotografavimo akcijos produktai⁴. Veikiausiai dalis fotografijų iš viso neišliko, o kai kas nuo tyrinėtojų akių vis dar slepiasi Lietuvos ar užsienio valstybių privačiuose ar institucijų rinkiniuose.

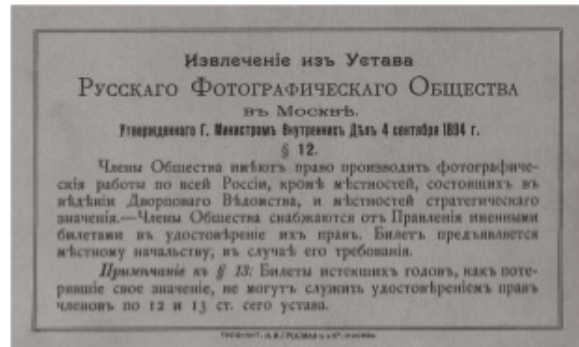
Fotografas Adomas Daukša buvo bajoras, kilęs iš Vilniaus apylinkių, tarp Bezdonių ir Buivydžių įsikūrusio Kirtimų dvaro⁵. Kirtimai (lenk. *Rubno*) XIX a. viduryje buvo Daukšų giminės valda, čia stovėjo medinis dvarelis, Buivydžių parapijai priklausiusi koplyčia⁶. Kada A. Daukša atvyko į Vilnių, tiksliai nežinoma. Fotografijos istorikai liudija, kad 1897 m. spalio 10 d. Jonas Hermanavičius kartu su A. Daukša gavo leidimą atidaryti Vilniuje fotoateljė. Studija *Hermanowicz & Co K.* veikė Botanikos gatvėje, tarp A. Puškino skvero ir Botanikos sodo stovinčiame Sofijai Rubcovai priklausančiame name (dabar Barboros Radvilaitės g.)⁷. Kitais metais A. Daukša pradėjo individualią veiklą fotografijos srityje. 1898 m. balandžio 16 d. jam

4 *Хрысціянскія храмы Беларусі на фотаздымках Яна Балзунжэвіча: пачатак XX стагоддзя*, укладальнікі: Анатолій Мікалаевіч Кулагін, Уладзімір Анатоляевіч Герасімовіч, Мінск: Ураджай, 2000.

5 J. Bulhak, *O pierwszych fotografiach wileńskich z XIX wieku*, Wilno, 1939, p. 30.

6 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 9, Warszawa: nakł. F. Sulimierskiego i Wł. Walewskiego, 1888, p. 880.

7 D. Junevičius, 1863–1904 m. Vilniaus gubernijos fotografai, *Kultūros istorijos tyrimai*, t. 3, Vilnius, 1997, p. 270.

Adomo Daukšos Rusijos fotografų draugijos Maskvoje nario mėgėjo bilietas. 1900 m.
LVIA, f. 380, ap. 59, b. 1176, l. 20

buvo išduotas leidimas atidaryti nuosavą įmonę⁸. Savo fotografijos ateljė jis įkūrė Blagoveščenskaja gatvės ir Dvorcovy skersgatvio kampiniame name, tuo metu priklausiusiame Vitoldui Gurčiniui (dabar Dominikonų g. 15). A. Daukša antrajame šio namo aukšte nuomojosi vienuolika kambarių: juose veikė fotografijos studija, čia buvo įrengtas ir jo paties butas⁹. Pasak A. Daukšos ateljė fotografo amato besimokiusio Jono Strazdo, per visą antrojo aukšto penkių langų namo fasadą buvusi įtaisyta didelė iškaba: *Fotografičeskoje atelje i magazin fotografičeskich aparatov i prinaadležnostej*. A. Daukšos ateljė užėmė tris namo flygelius, juose įsikūrė laboratorija, kopijavimui, retušavimui, tonavimui skirtos patalpos. Iš gatvės pusės buvo įrengta parduotuvė-salonas, kur prabangiame spintose puikavosi brangūs anglų ir prancūzų firmų aparatai, objektyvai, gausybė fotoplokštelių¹⁰. Į kiemo pusę buvo išsikišęs ant stulpų pastatytas erdvus paviljonas fotografavimui, turėta dvylika dekoracijų komplektų, įvairių lengvų baldų¹¹. Leidimas šio paviljono statybai išduotas 1898 m., juo rūpinosi A. Daukšos brolis Kazimieras¹². Ateljė direktoriumi tuo metu dirbo Stanislovas Bučys, fotografu ir laborantu – Bronislovas Miedzionis, vyriausiuoju retušuotoju – Juzefas Zavadzki, kopijuotoju-reprodukuotoju – Leopoldas Narožnis, o šio prižiūrėtoju – Steponas Leonavičius. Be šių darbuotojų, fotoateljė turėjo 19 mokinių, iš kurių amato cenzą gavo keturi: Jonas Strazdas, Naumas Kovarskis, Balys Lieponis ir Feliksas Zanevskis¹³.

Tepraėjus vos metams po nuosavos fotoateljė atidarymo A. Daukša ėmė rūpintis leidimu fotografuoti Vilniaus miestą ir jo apylinkėse esančias vietas. XX a. pradžioje tokio pobūdžio veiklai galiojo daug suvaržymų ir apribojimų. 1899 m. liepos 28 d. A. Daukša pateikė prašymą Vilniaus gubernatoriui Nikolajui Gruzinskiui, kuriame rašė, kad vilniečiai nuolat teiraujasi Vilniaus ir jo apylinkių vaizdų, pasižadėjo vaizdus segti į atskirą albumą, kad valdžios pareigūnai galėtų jo veiklą kontroliuoti¹⁴. Rugsėjo 1 dieną jis buvo pasirašytinai supažindintas su neigiamu atsakymu¹⁵. Toks sprendimas priimtas remiantis Vilniaus karinės apygardos štabo viršininko nurodymais, kuriais nuo 1897 m. Vilniaus karinės apygardos teritorijoje uždrausta fotografuoti visas geležinkelio linijas su visais jų statiniais dviejų varstų atstumu nuo jų ir Nemuno upę su krantais penkių varstų atstumu¹⁶. Pakartotinai tokio paties turinio prašymą A. Daukša pateikė 1901 metais. Šį kartą leidimas buvo duotas, nes prieš prašymą buvo pridėtas

8 Ten pat.

9 LVIA, f. 938, ap. 8, b. 192, l. 44

10 J. Strazdas, Kaip aš tapau fotografu, *Kultūros bėrai*, 1968, Nr. 2, p. 55.

11 Ten pat, p. 56.

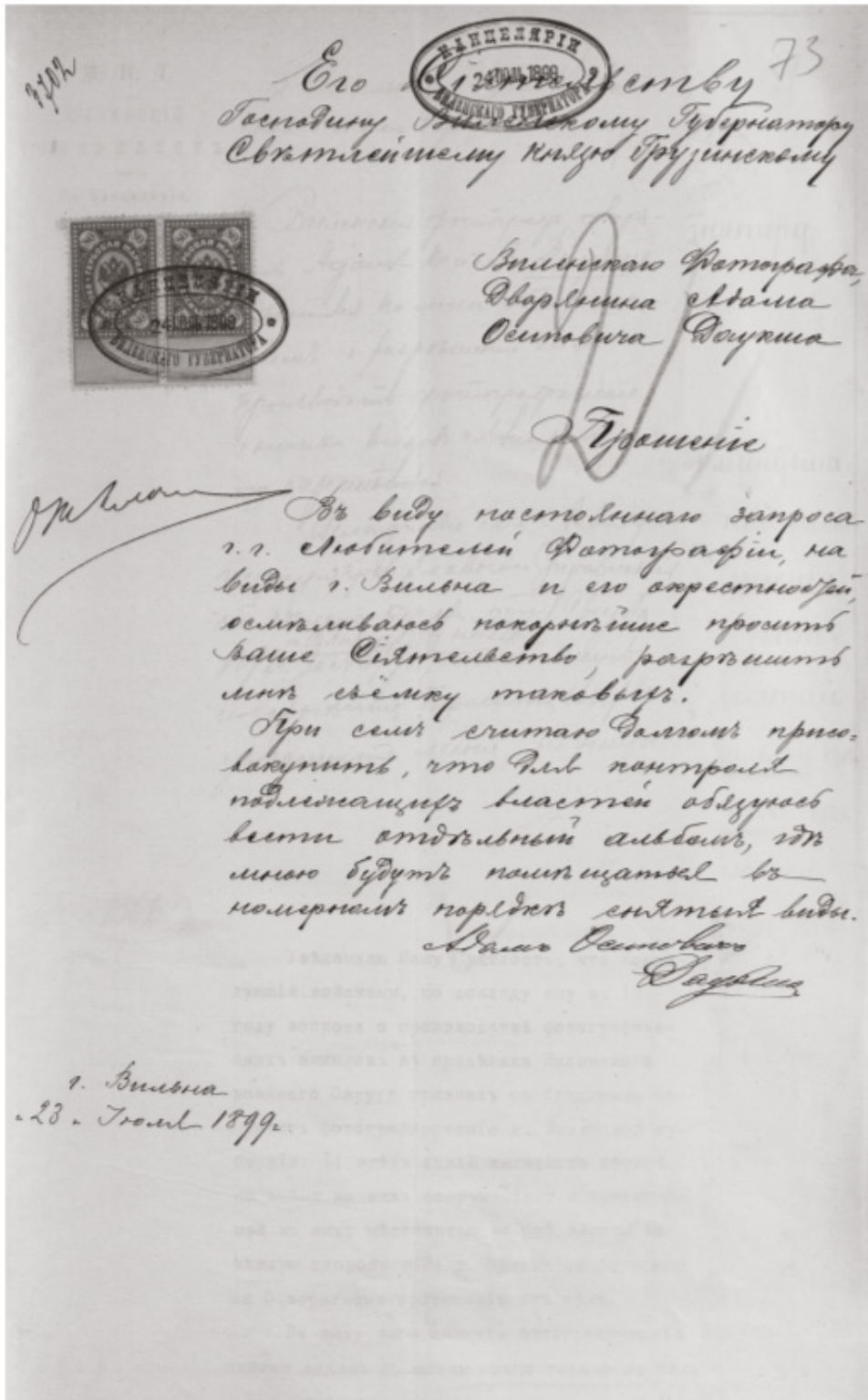
12 LVIA, f. 938, ap. 8, b. 134, l. 10.

13 J. Strazdas, Kaip aš tapau fotografu, p. 58.

14 LVIA, f. 380, ap. 56, b. 921, l. 73.

15 Ten pat, l. 78.

16 Ten pat, l. 75.

Adomo Daukšos rašas Vilniaus gubernatoriui Nikolajui Gruzinskiui, kuriuo prašoma suteikti leidimą fotografuoti Vilniaus ir apylinkių vaizdus. 1899 m. liepos 23 d. LVIA, f. 380, ap. 56, b. 92 1, l. 73

A. Daukšos Maskvos fotografijos draugijos nario pažymėjimas Nr. 11361. Narystė tokio pobūdžio draugijoje suteikė nepriklausomybę nuo biurokratinių, įstatymais įtvirtintų normų. Nuo 1892 m. vietoves be papildomo leidimo galėjo fotografuoti Rusijos imperatoriškosios fotografų draugijos, Odesos fotografijos draugijos, Maskvos žinių sklaidimo draugijos fotografijos skyrių, kurių nuostatuose, patvirtintuose vidaus reikalų ministro, tokia teisė buvo įrašyta, nariai. Karinės reikšmės vietovėse šių draugijų nariai vis tiek turėjo gauti karinių organų leidimą¹⁷.

Gavusi leidimą fotografuoti Vilnių ir jo apylinkes, A. Daukšos ateljė ėmėsi šios veiklos. J. Strazdas žaismingai pasakoja apie to meto darbą: „A. Daukšos firma 1901 ir 1902 m. pasižymėjo tuo, kad ėmė masiškai fotografuoti Vilniaus ir jo apylinkių vaizdus. Laipiodavome į aukščiausių namų pastoges, slinkdavome prie kaminių, norėdami gauti įspūdingesnį vaizdą, landšafto perspektyvą. Kardavomės net į medžius... Tuos atvaizdus spalvindavo skystais dažais B. Miedzionis.“¹⁸ Spalvintos fotografijos buvo žinomos ir, reikia manyti, sulaukdavusios didesnio klientų susidomėjimo. Tokias fotografijas A. Daukša visuomenei pristatė dar 1899 m. vasarą Katedros aikštėje vykusioje žemės ūkio ir amatų parodoje. Atskirame paviljone jis buvo įrengęs spalvintų įvairios tematikos fotografijų ekspoziciją. Paties A. Daukšos įamžintas ekspozicijos vaizdas skelbtas tuometinėje spaudoje, parodą apžvelgiančiame straipsnyje jis tituluojamas ne tik fotografu, bet ir dailininku tapytoju¹⁹. Merginų portretai, trys nuotraukos su balerinomis, daugybė peizažų – pagrindiniai A. Daukšos fotografijų motyvai šioje parodoje. Tokios fotografijos buvo eksponuojamos ir parduvinėjamos kaip meno kūriniai, skirti interjerui papuošti. Fotografija siūlė pigesnę tapybos pakaitalą, jos imitaciją, kuri turėjo patikti platiems visuomenės sluoksniams²⁰. Turėdamas visus leidimus, A. Daukša kaip ateljė savininkas tikėjosi išplėsti savo verslą, pritraukti daugiau klientų. Kurį laiką tai, matyt, buvo pavykę. „Iš pradžių kaip naujovė, tos nuotraukos turėjo didelį pasisekimą, bet vėliau ėmė nusibosti“²¹, – savo atsiminimuose rašo J. Strazdas. Tokių spalvintų A. Daukšos nuotraukų nėra aptikta, žinomos jo fotoateljė darytos portretinės fotografijos, Vilniuje vykusių žemės ūkio parodų, keletas Vilniaus miesto vaizdų. Fotografijos verslas nebuvo pelningas, 1902 m. A. Daukša savo firmą perkėlė į kitas patalpas netoliese esančioje Šv. Jono gatvėje. Išnuomotame Vilniaus žydų prieglaudos name (dabar Šv. Jono g. 6) įrengė ateljė ir fotografijos reikmenų parduotuvę. Po keleto metų įmonė bankrutavo, 1904 m. ateljė perėmė B. Miedzionis, parduotuvę – Chaimas Kolyša.

Šiame leidinyje publikuojamoje kolekcijoje yra tik vienas tiesiogiai su Vilniumi susijęs atvaizdas – Vilniaus apylinkėse įsikūrusio Trinapolio bažnyčios ir vienuolyno komplekso negatyvas. Rinkinyje esama kito tuometinio stambaus miesto, gubernijos centro Kauno vaizdų (įamžintos trys cerkvės). Vis dėlto didžiąją dalį sudaro nedideliuose miestuose, miesteliuose, kaimuose stovėjusių maldos namų fotografijos. Tai itin retai aptinkami, daugeliu atvejų ankstyviausi ir vieninteliai to laikotarpio ikonografiniai šaltiniai. Negatyvai datuojami XX a. pradžia, esama keleto anksčiau, dar nelegaliai, nes leidimas vietovių fotografavimui gautas tik 1901 m., fotografuotų objektų (Senųjų Trakų, Užuguosčio bažnyčių statyba). Dauguma vaizdų užfiksuota 1904–1905 metais, bet yra ir vėliau fotografuotų šventovių. Įamžintieji objektai išsidėstę didelėje teritorijoje, ši veikla turėjo trukti ne vienerius metus. A. Daukša jo ateljė dirbusio J. Strazdo apibūdinamas kaip fotografas mėgėjas, retai užsukantis į savo įmonę²². A. Daukšos fotografijos studijoje dirbo nemažai profesionalių darbuotojų ir jaunų, su fotografijos amatu tik susipažįstančių mokinių. Žinoma, kad vietoves fotografavo J. Strazdas²³, leidimą

17 D. Junevičius, 1863–1904 m. Vilniaus gubernijos fotografai, p. 253.

18 J. Strazdas, Kaip aš tapau fotografu, p. 58.

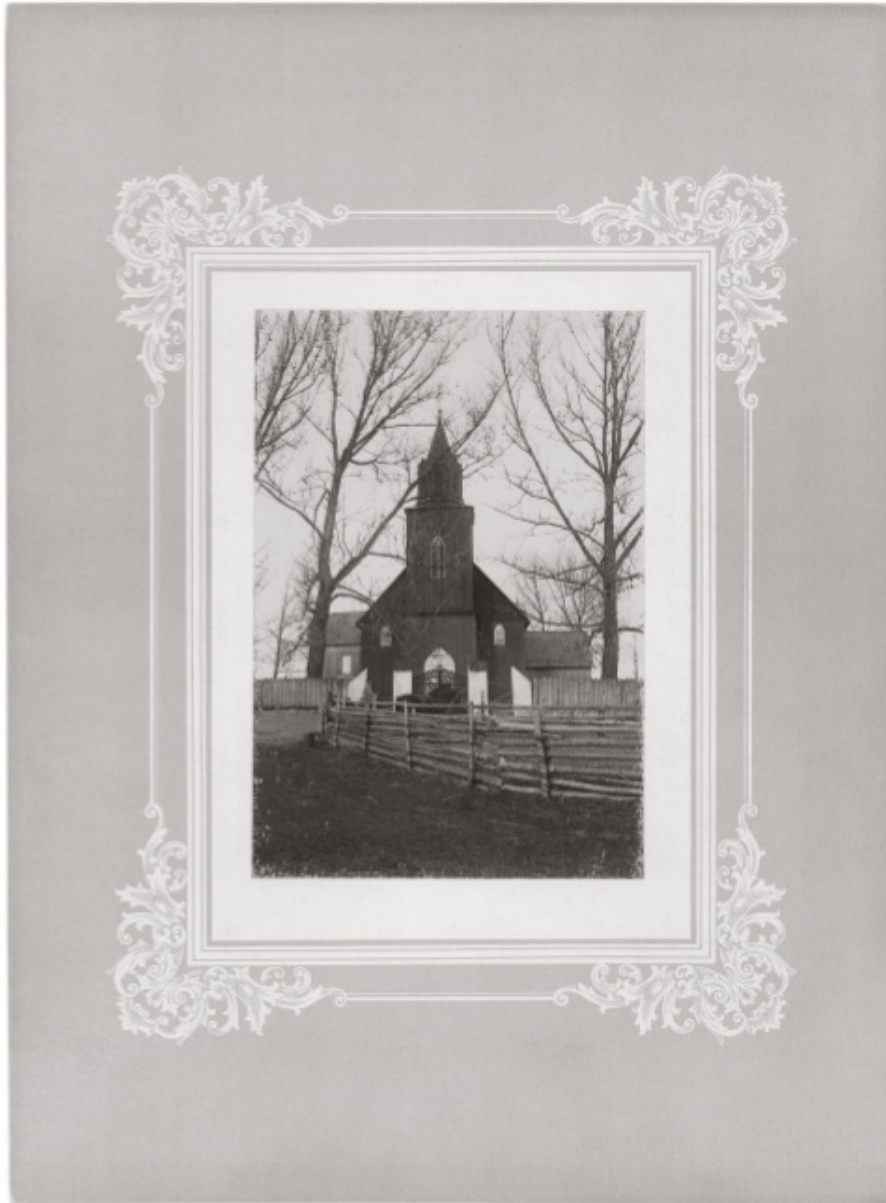
19 Dwie wystawy. Wystawa wileńska, *Tygodnik Ilustrowany*, 1899, Nr. 37, p. 720; Nr. 38, p. 749.

20 L. Laučkaitė, Fotografija XX a. pradžios Vilniaus parodose, *Vilniaus fotografai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2005, p. 192.

21 J. Strazdas, Kaip aš tapau fotografu, p. 58.

22 Ten pat, p. 55.

23 Ten pat, p. 59.

Gegužinės bažnyčia. Fotografija atspausta ir apipavidalinta XX a. pradžioje
 Fotopopierius, kartonas, 15,5 × 10,5 (3 2,5 × 2 4) cm. LNM, ATV 161 47

tokiai veikalai 1905 m. išsirūpino N. Kovarskis²⁴. A. Daukšos firmos ženklų galėjo naudotis bet kuris joje dirbęs fotografas. Pačios fotografijos atskleidžia kai kuriuos šios ne vienerius metus trukusios kampanijos aspektus. Atidžiau patyrinėjus fotoobjektyvo sustabdytas akimirkas, pastebimas ne viename kadre pasikartojantis motyvas: prie šventoriaus tvoros stovintis vienoks ar kitoks vežimaitis. Jame patogiai sėdėnė keliautojui, pašaro atsargos arkliui, fotografinė įranga ir jai gabenti skirti dėklai. Greta fiksuojamų objektų matomi neabejotinai fotografavimo procese dalyvavę asmenys. Pusamžį ūsuotą, kostiumu vilkintį ir katiliuką dėvintį vyrą regime prie

24 D. Junevičius, 1863–1904 m. Vilniaus gubernijos fotografai, p. 255.

Palomenės bažnyčia. Fotografija atspausa ir apipavidalinta XX a. pradžioje
Fotopopierius, kartonas, 11 × 15,8 (24 × 32,5) cm. LNM, ATV 16146

Dusmenų, Darsūniškio, Rodūnios, Kauleliškių bažnyčių. Prie Gegužinės ir Palomenės bažnyčių šventoriaus tvoros vartų dviejų arklių traukiamoje brikoje – jau kitas žmogus. Fotografas ir jo palydovas (palydovai) keliaudavo vienu ar dviem arkliais kinkytais vežimais ar brikelėmis. Kas tie žmonės, kol kas negalima pasakyti. Papildomos intrigos fotografijų autorystės bylai suteikia tai, kad Baltarusijos tyrinėtojai jas priskiria XX a. pradžioje gyvenusiam kraštotyrininkui Janui Balzunkevičiui²⁵.

Šio rinkinio fotovaizduose įamžintos šventovės šiandien būtų išsidėsčiusios trijų valstybių – Lietuvos, Baltarusijos ir Lenkijos – teritorijoje. XX a. pradžioje šios vietovės priklausė Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų krašto Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijoms. Tai daugiausia etninės lietuvių gyvenamos žemės. Šventovės albume suskirstytos pagal konfesijas (katalikų, evangelikų liuteronų bažnyčios, stačiatikių cerkvės) ir XX a. pradžioje Rusijos imperijoje egzistavusį bažnytinių administracinių darinių (vyskupijų, parapijų) teritorinį suskirstymą. Vyskupijų ribos tuo metu buvo tapatinamos su Rusijos imperijos administracinių teritorinių vienetų – gubernijų – ribomis.

Katalikiškąją Vilniaus vyskupiją XX a. pradžioje sudarė 23 dekanatai (Ašmenos, Balstogės, Bielsko, Brastos, Dysnos, Gardino, Giedraičių, Kobryno, Lydos, Merkinės, Pružanų, Rodūnios, Slanimo, Sokulkos, Svierių, Švenčionių, Trakų, Užnerio, Vilniaus miesto, Vilniaus apskrities,

²⁵ *Хрысціянскія храмы Беларусі на фотаздымках Яна Балзункевіча*, p. 5.

Vileikos, Vyšniavo ir Valkavisko), 1901 m. buvo 235 parapiinės bažnyčios²⁶. Vyskupija apėmė Vilniaus ir Gardino gubernijas. Žemaičių vyskupijos ribos 1849 m. buvo sutapatintos su Kauno ir Kuršo gubernijų ribomis. Vyskupijos plotas labai išsiplėtė: buvo prijungti iki tol Vilniaus vyskupijai priklausę Kauno, Upytės, Ukmergės, Kupiškio, Obelių, Zarasų, Breslaujos bei latviški Kuršo ir Žiemgalos dekanatai ir dvi Pabaisko dekanato parapijos²⁷. Žemaičių vyskupijos rytinė riba persikėlė per Nevėžio upę, šimtmečius skyrusią ją nuo Vilniaus vyskupijos.

Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose veikusios evangelikų liuteronų bažnyčios buvo pavaldžios Kuršo liuteronų konsistorijai²⁸. XIX a. pabaigoje jai priklausė daugiau nei 50 000 tikinčiųjų. Daugiausia jų gyveno Kauno gubernijoje – 37 679, čia veikė 22 bažnyčios, Vilniaus gubernijoje – 3, Gardino – 12 bažnyčių²⁹.

1839 m. panaikinus Unitų bažnyčią, buvo įkurta Lietuvos stačiatikių vyskupija su arkivyskupo rezidencija ir katedra Vilniuje (ja tapo rekonstruota, cerkve paversta buvusi jėzuitų Šv. Kazimiero bažnyčia). Vyskupija apėmė Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijas. 1840 m. buvo įsteigtas Brastos vikariatas, skirtas Gardino gubernijai. 1843 m. atskyrus dalį Vilniaus gubernijos apskričių ir įkūrus Kauno guberniją, buvo įsteigtas ir Lietuvos stačiatikių vyskupijos Kauno vikariatas. Kaune rezidavo Vilniaus arkivyskupiui pavaldus vyskupas vikaras³⁰. 1900 m. sausio 1 d. Gardino gubernijoje buvo įsteigta atskira Gardino stačiatikių vyskupija³¹.

XIX amžius buvusioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje – tai stačiatikybės protegavimo ir Katalikų bažnyčios persekiojimo ir priespaudos šimtmetis. Jau po 1831 m. sukilimo Katalikų bažnyčia susidūrė su pirmosiomis caro valdžios represijomis: buvo uždaryta daug vienuolynų, nemažai katalikų dvasininkų, pritarusių sukilimo idėjai, ištremta į Sibirą, įvesta pamokslių cenzūra, apribota žemėvaldos teisė. Dar griežtesnės priemonės taikytos po 1863 m. sukilimo. Masiniu reiškiniu tapo katalikų bažnyčių ir koplyčių uždarinėjimas, dalies jų vertimas stačiatikių cerkvėmis. 1864–1869 m. Vilniaus gubernijoje buvo uždarytos 84, Gardino – 62, Kauno – 16 bažnyčių³². Net 102 maldos namai perduoti Stačiatikių bažnyčios žinion³³. Kitas svarbus šio laikotarpio bruožas – naujų stačiatikių cerkvių steigimas. Pirmiausia jos statytos čia persikėlusiams Rusijos imperijos valdininkams ir tarnautojams bei jų šeimų nariams, Šiaurės Vakarų krašte dislokuotoms Rusijos kariuomenės įguloms. Antai Radviliškyje, Kybartuose cerkvės pastatytos geležinkelio darbuotojams, Tauragėje – muitinės tarnautojams. Kaune 1879 m. pradėjus statyti gynybinio pobūdžio tvirtovę, per visą jos egzistavimo laikotarpį iki Pirmojo pasaulinio karo buvo pastatytos šešios karinėms žinyboms pavaldžios cerkvės, skirtos Kaune apsistojuusių karinių dalinių įguloms³⁴. Cerkvės kilo reprezentacinėse miestų ir miestelių aikštėse, pagrindinių kelių susikirtimo vietose. Jos turėjo pabrėžti stačiatikybės svarbą prie Rusijos imperijos prijungtose teritorijose, dominuoti visos šalies kraštovaizdyje. Ypač daug šių šventovių iškilo Vilniaus generalgubernatoriumi tapus Michailui Muravjovui. Jis steigė gubernijose cerkvių statymo komitetus, supaprastino statybos leidimų išdavimo tvarką, pats dalyvaudavo svarstant ir tvirtinant projektus³⁵. Cerkvės statytos valstybės išdo lėšomis pagal

26 K. Misius, R. Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius: Pradai, 1993, p. 20.

27 Ten pat, p. 32.

28 A. Prašmantaitė, Lietuvos evangelikų bažnyčių istorijos bruožai XIX a., *Lietuvos evangelikų bažnyčios: istorijos metmenys*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 174.

29 Ten pat, p. 177.

30 R. Laukaitytė, Kauno stačiatikių bendruomenė XIX–XX a., *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2008, p. 89–106.

31 *Литовские епархиальные ведомости*, 1900, Nr. 4, p. 25.

32 D. Staliūnas, *Rusėjimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009, p. 240.

33 Ten pat, p. 241.

34 N. Steponaitytė, Nykstantis Kauno tvirtovės sakralinis paveldas, *Archiforma*, 2008, Nr. 1, p. 77.

35 А. И. Миловилов, *Церковно-строительное дело в Северо-Западном крае при графе М. Н. Муравьеве*, Вильна, 1913, p. 9.

Fotografo vežimaitis su fotografine įranga prie Šlapaberžės bažnyčios
Stiklo negatyvo p. 182 fragmentas

griežtas taisyklės. Jos visos turėjo tiek išore, tiek vidumi atitikti rusiškojo stiliaus reikalavimus, nesiskirti nuo Rusijos cerkvių. Masinė cerkvių statyba paprastai buvo vykdoma pagal Valstybės turtų ministerijos parengtus pavyzdinius projektus, įrištus į specialius albumus³⁶. Nesunku pastebėti, kad tuo laikotarpiu iškilę cerkvių pastatai labai panašūs. Statybų mastus iliustruoja istorikų pateikiami skaičiai. Pavyzdžiui, Kauno gubernijoje stačiatikių parapijų skaičius per keturis dešimtmečius padidėjo dvigubai: 1863 m. veikė 17, 1866 m. – 29, 1892 m. – 31, 1900–1901 m. – 37 parapijos³⁷.

Katalikų bažnyčios padėtis buvo visiškai kitokia. 1864 m. generalgubernatoriaus M. Muravjovo įsakymu Vilniaus ir Žemaičių vyskupystėse buvo uždrausta statyti naujas ir remontuoti senas katalikų bažnyčias. Šis draudimas galiojo daugiau nei tris dešimtmečius, iki 1897 metų. Panaikinus šį apribojimą prasidėjo aktyvus katalikų bažnyčių statymas. Senas medines keletą dešimtmečių neremontuotas šventoves dažniausiai keitė mūrinės istoristinio stiliaus bažnyčios. Albume yra nemažai statybų momentus fiksuojančių vaizdų: vos virš žemės paviršiaus iškilę pamatai, į viršų besistiebianys pastoliai, iki stogo išmūrytos sienos ar vis dar pastoliais aplipinti aukštyne kylantys bokštai. Neogotikinės ir neoromaninės šventovės kilo mažuose miesteliuose, didesniuose miestuose ir kaimo vietovėse. Šių neostilių bažnyčios tapdavo centriniu vietovės akcentu, iš tolo matomu simboliu, savotiška kraštovaizdžio dominante.

Tikimės, kad leidinys bus aktualus ir naudingas ne tik Lietuvos, Baltarusijos, Lenkijos kultūros paveldo tyrinėtojams – istorikams, menotyrininkams, muziejininkams, bet ir visiems besidomintiems savo gimtojo krašto istorija ir jos palikimu.

³⁶ *Lietuvos architektūros istorija*, t. 3: *Nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m.*, Vilnius: Savastis, 2000, p. 319.

³⁷ A. Marcinkevičius, S. Kaubrys, *Lietuvos Stačiatikių Bažnyčia 1918–1939 m.*, Vilnius: Vaga, 2003, p. 25.

Katalikų bažnyčios

Vilniaus vyskupija

Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia

Stiklo negatyvas, 12,5 × 16 cm. KM, KSM 2508/79

1409 m. Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčią fundavo Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas. Pastatas, ne kartą niokotas karų ir gaisrų, vis naujai atstatomas pasiekė mūsų laikus. Daugiau nei 600 metų istoriją skaičiuojanti šventovė garsėja fundatoriaus dovanotu stebuklinguoju Švč. Mergelės Marijos paveikslu.

Buvusio Trakų dominikonų vienuolyno pastatas

Stiklo negatyvas, 12,5 × 16 cm. KM, KŠM 2508/73

1779 m. Trakuose, Pusiasalio pilies teritorijoje, vienuoliai dominikonai pradėjo statyti mūrinę 46 m ilgio ir 28 m pločio trinažę bažnyčią. XIX a. 3-ajame dešimtmetyje nebaigta statyti bažnyčia buvo rekonstruota: pietrytinėje navoje įrengtas dviaukštis vienuolyno korpusas, šiaurės vakarų navoje įrengta koplyčia ir ūkinės patalpos, centrinė nava transformuota į vienuolyno kiemą. 1864 m. vienuolynas uždarytas, vienuoliai perkelti į Pabarčius. Pastatuose įsikūrė bajorų globos įstaiga, areštinė, archyvas, tarnautojų butai.

**Senųjų Trakų Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai
ir šv. Benedikto bažnyčia**

Fotopopierius, 16 × 12 cm. LNM, Algimanto Miškinio kolekcija, GRD 113487/43

1780 m. Senuosiuose Trakuose pastatyta nauja medinė bažnytėlė. 1905 m., kuomet buvęs benediktinų vienuolynas perstatytas į mūrinę bažnyčią, medinė buvo išardyta ir perkelta į Paluknį, kur Antrojo pasaulinio karo metais sudegė.

**Buvęs Senujų Trakų benediktinų vienuolynas: naujos Viešpaties Apreiškimo
Švč. Mergelei Marijai ir šv. Benedikto bažnyčios statyba**

Stiklo negatyvas, 12,5 × 16 cm. KM, KŠM 2508/123

Benediktinų vienuolyną Senujų Trakų pilyje 1405 m. įsteigė ir bažnyčią pastatė Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas. Medinė bažnyčia buvo ne kartą perstatyta. XVIII a. pabaigoje pradėtas statyti mūrinis vienuolyno pastatų kompleksas. 1845 m. caro valdžia vienuolyną uždarė, patalpos atiteko klebonijai, vienuoliai persikėlė į Nesvyžių. 1898–1899 m. dalis senojo vienuolyno pagal architekto Apolinaro Mikulskio projektą perstatyta į neogotikinę, iki mūsų dienų išlikusią bažnyčią. *Fragmentas >*

Rykantų Švenčiausiosios Trejybės bažnyčia (Trakų r.)

Stiklo negatyvas, 12,5 × 16 cm. KM, KŠM 2508/36

Mūrinę iki mūsų dienų išlikusią bažnyčią kaip evangelikų reformatų šventovę apie 1585 m. pastatė vietos dvaro savininkas Žemaitijos kaštelionas Adomas Tolvaiša. XVII a. šios valdos atiteko LDK kancleriui Marcijonui Oginskiui, kuris apie 1667 m. bažnyčią suremontavo ir perdavė katalikams, o ja rūpintis pakvietė Trakų dominikonų konvento vienuolius. XVIII a. šventovė garsėjo stebuklinguoju Švč. Mergelės Marijos paveikslu.

Kazokiškių Šv. Mergelės Marijos bažnyčia (Trakų r.)

Stiklo negatyvas, 12,5 × 16 cm (fragmentas). KM, KŠM 2508/66

Paparčių parapijai priklausančią filijinę Kazokiškių bažnyčią 1638–1641 m. pastatė LDK iždininkas Stanislovas Beinartas. 1782–1790 m. pagal architekto Augustino Kosakausko projektą pastatyta dabartinė mūrinė bažnyčia. Prie bažnyčios stovėjo medinė stulpinė varpinė, 1938 m. sumūryta nauja.

Dusmenų Šv. apaštalų Simono ir Judo Tado bažnyčia (Trakų r.)

Stiklo negatyvas, 12,5 × 16 cm. LNM, AN 7217

Bažnyčia Dusmenyse minima jau XVI a. pirmoje pusėje. Nuo 1667 m. šventovės istorija susijusi su Pažaislio kamaldulių vienuolynu, kuriam tais metais LDK kancleris Kristupas Zigmantas Pacas dovanojo Dusmenų dvarą. Vienuoliai dvare įrengė koplyčią, priklausiusią Pivašiūnų parapijai.

1820 m. kamalduliai savo lėšomis pastatė naują bažnyčią, kuri išliko iki mūsų dienų. 1825 m. įkurta atskira Dusmenų parapija, iki vienuolyno uždarymo 1832 m. ją aptarnavo kamalduliai, vėliau – pasauliečiai kunigai.

>

Sudervės Švenčiausiosios Trejybės bažnyčia (Vilniaus r.)

Fotopopierius, 12 × 16 cm. LNM, Algimanto Miškinio kolekcija, GRD 115487/42

Sudervės parapija įkurta 1782 metais. Po metų Sudervės dvaro savininkas, Vilniaus katedros kapitulos kanauninkas dominikonas Valentinas Volčackis fundavo pirmąją bažnyčią. 1803–1822 m. pagal dominikonų ordino architekto Lauryno Bartkevičiaus projektą pastatyta nauja mūrinė bažnyčia. Mūsų dienas pasiekęs išskirtinis apskrito plano statinys suprojektuotas Romos Panteono šventyklos pavyzdžiu.

Uždarytos ir nugriautos Medininkų katalikų koplyčios vieta (Vilniaus r.)

Fotopopierius, 12 × 16 cm. LCVA, P-1 509 5

Medininkuose iš karto po Lietuvos krikšto buvo pastatyta viena pirmųjų bažnyčių ir įsteigta parapija. Ilgą laiką parapiją aptarnavo Regulinių atgailos kanauninkų ordino vienuoliai. Po 1831 m. sukilimo panaikinus vienuolyną, išardyta uždaryta bažnyčia pervežta į Salas, o Medininkuose 1858 m. pastatyta koplyčia. Po dešimtmečio ji nugriauta. Tikinčiųjų prašymai statyti naują šventovę caro valdininkų būdavo atmetami. Nauja ir šiandien tebestovinti medinė bažnyčia iškilo tik 1931 metais.